

УДК 376.015.31-056.36: 81:316.47

М. С. Омельченко
kuznetsovams@mail.ru

**ДОСЛІДЖЕННЯ СФОРМОВАНOSTІ КОМУНІКАТИВНИХ
НАВИЧОК У ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Відомості про автора: Омельченко Марина Сергіївна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри корекційної педагогіки Донбаського державного педагогічного університету, Слов'янськ, Україна. Email: kuznetsovams@mail.ru

Contact: Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Teacher of Correction Pedagogy Chair, State Higher Educational Establishment «Donbass State Pedagogical University»; Slovjans'k, Ukraine. Email: kuznetsovams@mail.ru

Омельченко М. С. Дослідження сформованості комунікативних навичок у дітей із порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку. Стаття присвячена проблемі виявлення особливостей комунікативної діяльності дітей із порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку.

Автор робить короткий огляд питання формування комунікативних навичок у загальній та корекційній педагогіці, наводить дані останніх досліджень у цій галузі, визначає актуальність проблеми.

Основним змістом статті є аналіз результатів дослідження сформованості комунікативних навичок дітей із порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку, які відіграють величезну роль у загальному психофізичному розвитку, впливають на результативність навчальної діяльності, а також визначають успішність соціальної адаптації учнів.

Виявлення сформованості комунікативних навичок ґрунтувалося на дослідженні культури спілкування дітей, визначенні ступеня ініціативності у спілкуванні, дослідженні вміння вирішувати проблемні ситуації. Основними критеріями для визначення рівнів комунікативної діяльності стали: вміння розпочати і підтримати діалог; знання правил ввічливого спілкування; вміння чітко викладати думки, аналізувати, аргументувати власні висловлювання; наявність адекватної реакції на непорозуміння; вміння слухати і чути, правильно інтерпретувати інформацію; ступінь ініціативності при виконанні спільного завдання; здатність допомогти партнеру у разі необхідності; вміння оцінювати стан людини, її настрій під час діалогу.

Результати дослідження, розглянуті у статті, свідчать про те, що більшість дітей із порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку мають низький та середній рівні сформованості комунікативних навичок. Найбільш складним для досліджуваних стало завдання другого етапу експерименту, яке вимагало від дітей вміння домовитися, просити допомогу, планувати спільну роботу. Також наводяться дані щодо характеру виконання завдань учнями.

Стаття закінчується висновками автора та зазначенням перспективного напрямку розвитку проблеми формування комунікативних навичок дітей із порушеннями інтелекту.

Ключові слова: діти з порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку, комунікативна діяльність, комунікативні навички, спілкування.

Омельченко М. С. Исследование сформированности коммуникативных навыков у детей с нарушениями интеллекта младшего школьного возраста. Стаття посвящена проблеме выявления особенностей коммуникативной деятельности детей с нарушениями интеллекта младшего школьного возраста.

Автор проводит краткий обзор вопроса формирования коммуникативных навыков в общей и коррекционной педагогике, приводит последние данные исследований в этой области, определяет актуальность проблемы.

Основным содержанием статьи является анализ результатов исследования сформированности коммуникативных навыков детей с нарушениями интеллекта младшего школьного возраста, которые играют огромную роль в общем психофизическом развитии, влияют на результативность учебной деятельности, а также определяют успешность социальной адаптации учеников.

Определение сформированности коммуникативных навыков основывалось на исследовании культуры общения детей, определении уровня инициативности в общении, исследовании умения решать проблемные ситуации. Основными критериями для определения уровней коммуникативной деятельности стали: умение начать и поддержать диалог; знание правил вежливого общения; умение четко излагать мысли, анализировать, аргументировать собственные высказывания; наличие адекватной реакции на недоразумения; умение слушать и слышать, правильно интерпретировать информацию; уровень инициативности при выполнении общего задания; способность помочь партнёру в случае необходимости; умение оценивать состояние человека, его настроение во время диалога.

Результаты исследования, рассмотренные в статье, свидетельствуют о том, что большинство детей с нарушениями интеллекта младшего школьного возраста имеют низкий и средний уровни сформированности коммуникативных навыков. Наиболее сложными для испытуемых стало задание второго этапа эксперимента, которое требовало от детей умения договориться, попросить помощь, планировать общую работу. Также приводятся данные касательно характера выполнения заданий учениками.

Статья заканчивается выводами автора и определением перспективного направления развития проблемы формирования коммуникативных навыков детей с нарушениями интеллекта.

Ключевые слова: дети с нарушениями интеллекта младшего школьного возраста, коммуникативная деятельность, коммуникативные навыки, общение.

Omelchenko M. S. Research of formation of communicative skills in children with intellectual disabilities of primary school age. The article is devoted to the detection of the features of communicative activity of children with intellectual disabilities of primary school age.

The author carries out a brief overview of the issue of formation of communicative skills in general and correctional pedagogy, results in the

latest research findings in this spheres, determines the actuality of the problem.

The main content of the article is the analysis of results of the study of formation of communicative skills of children with intellectual disabilities of primary school age, that play a huge role in the overall psychophysical development, impact on effectiveness of educational activity and determine the success of social adaptation of students.

Determination of formation of communicative skills based on a study of children's culture of communication, determining the level of initiative in communication, research skills to solve problematic situations.

The main criteria for the determination of levels of communicative activities were: the ability to start and maintain a dialogue; knowledge of the rules of polite communication; ability to precisely express thoughts, to analyze, substantiate their own sayings; an adequate response to misunderstandings; the ability to listen and hear, to correctly interpret the information; level of initiative in carrying out the common tasks; the ability to help the partner in case of need; the ability to assess the state of man, his mood during the dialogue.

Results of the study are discussed in the article indicate that the majority of children with intellectual disabilities of primary school age have low and average levels of formation of communicative skills. The most difficult task for examinees was the test of the second stage of the experiment, which required the children the ability to negotiate, ask for help, to plan the overall operation. Data are also given with regards to the character of task execution by students.

The article ends with the author's conclusions and identify promising directions of development of a problem of formation of communicative skills of children with intellectual disabilities.

Key words: children with intellectual disabilities of primary school age, communication activities, communication skills, communication.

Постановка проблеми. У сучасному інформаційному суспільстві комунікація набуває особливої актуальності у зв'язку з розвитком інформаційних технологій та підвищенням потреби у різноманітних засобах обміну інформацією. Від рівня сформованості комунікативних умінь залежить успішність дитини у формуванні взаємовідношень з однолітками та дорослими, пристосування до нових умов у дитячому садку, результативність навчальної діяльності у школі та майбутня адаптація у соціумі.

Недостатня сформованість комунікативних навичок призводить до труднощів взаємодії дітей у суспільстві, до таких комунікативних проблем, як невпевненість, замкненість, невміння вирішувати проблемні ситуації, егоїзм, які важко долаються і негативно впливають на

навчально-виховний процес та розвиток особистості дитини у цілому [1, с. 12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На значення спілкування у загальному розвитку дитини та необхідність формування комунікативних навичок наголошували у своїх працях такі видатні психологи як Г. М. Андрєєва, А. Б. Добрович, Н. В. Захарчук, М. І. Лісіна, Б. Ф. Ломов, Р. С. Немов та ін. Автори розглядали механізми виникнення комунікативної потреби у дітей і вказували на тісний взаємозв'язок між комунікативною діяльністю та мисленням.

Проблема формування комунікативних навичок дітей із порушеннями інтелекту знайшла відображення у наукових працях вчених Л. С. Виготського, Т. О. Власової, С. Д. Забрамної, В. І. Лубовського, О. Р. Малер, М. С. Певзнер, В. Г. Петрової, Ж. І. Шиф та інших. Вчені вказували на такі загальні труднощі як запізнення термінів формування комунікативної функції, зниження потреби у спілкуванні, неухважність до висловлювань оточуючих, нерозуміння зверненого мовлення, ситуативний характер висловлювань. Було доведено, що ця своєрідність негативно позначається на засвоєнні фонетичної сторони мовлення, оволодінні словниковим складом та побудовою речень, формуванні діалогічного та монологічного мовлення дітей із порушеннями інтелекту [4, с. 25; 2, с. 23].

Молодший шкільний вік є важливим етапом у формуванні комунікативних навичок дітей. У школярів із порушеннями інтелекту у цей період здебільшого продовжує закладатися комунікативна діяльність, навички спілкування недостатньо сформовані і дуже слабо проявляються у загальній діяльності [3, с. 35-36]. Через це, дослідження комунікативних навичок дітей із порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку непопулярні серед науковців.

Таким чином, проблема формування комунікативної діяльності у корекційній психопедагогіці потребує пошуків ефективних шляхів вирішення, що актуалізує тему дослідження комунікативних навичок дітей із порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку.

Постановка завдання. Виявлення рівня сформованості комунікативних навичок у молодших школярів із порушеннями інтелекту і стало метою дослідження, хід та результати якого викладено у даній статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою вивчення сформованості комунікативних навичок у дітей із порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку було розроблено методику експериментального дослідження. Теоретичним підґрунтям даної методики стали бесіди, розроблені Ю. В. Філіпповою та методика «Рукавички» Г. А. Цукерман.

Було сформульовано наступні завдання:

- з'ясувати рівень сформованості навичок культури спілкування;

- визначити ступінь ініціативності дітей у спілкуванні;
- дослідити вміння дітей вирішувати проблемні ситуації.

У дослідженні взяли участь 72 учня 1-2-их класів з діагнозом розумова відсталість легкого ступеню (F 70).

Експериментальне дослідження складалося з двох етапів, кожен з яких мав два напрями:

- виконання досліджуваними експериментального завдання для безпосереднього виявлення рівня розвитку комунікативних навичок дитини;

- обговорення з вихователем класу комунікативних можливостей кожної дитини для порівняння об'єктивних і суб'єктивних даних та розширення картини результатів дослідження.

Метою першого етапу стало дослідження культури спілкування дітей із порушеннями інтелекту.

Другий етап був присвячений дослідженню характеру спілкування дітей під час виконання спільних дій.

Розглянемо методику роботи на цих етапах докладніше.

I-ий етап. Виявлення рівня володіння культурою спілкування

Для виявлення рівня засвоєння дітьми норм та правил, яких необхідно дотримуватись при спілкуванні з оточуючими, було проведено серію індивідуальних бесід з учнями. В основу даного етапу дослідження було покладено навчально-виховні бесіди, розроблені Ю. В. Філіпповою [5].

Питання, які ставилися до досліджуваних, носили навчальний характер та були спрямовані на визначення рівня сформованості у дітей культури спілкування, засвоєння та застосування ними норм та правил комунікативної поведінки.

II етап. Дослідження характеру спілкування дітей під час виконання спільних дій

В основу другого етапу експериментального дослідження було покладено методику Г. А. Цукерман «Рукавички», метою якої було виявлення рівня сформованості дій за погодженням зусиль у процесі організації та здійснення співробітництва (кооперація) [6].

Провідним методом під час дослідження було спостереження за взаємодією учнів, які працюють у класі парами, і аналіз результату.

Складність проведення методики полягала у зменшенні впливу експериментатора на учнів.

У ході дослідження дітям, що сидять парами, дали по одному зображенню рукавички кожному і запропонували прикрасити їх за зразком таким чином, щоб вони склали пару. Під час роботи учням дозволяли перемовлятися і обговорювати хід виконання завдання. Наголошувалося, що оцінка ставиться за виконання спільної роботи.

У першій серії пропонувалися два набори олівців, у другій – один на двох. У протоколі спостереження за кожним з дітей у парі фіксувалися наступні дані:

- чи здатна дитина домовлятися з партнером;
- які засоби використовують учні, щоб прийти до спільного рішення;
- контроль за виконанням роботи (чи помічає відхилення від загального плану, як на них реагує);
- наявність взаємодопомоги при виконанні роботи (у чому вона полягає);
- чи вміє раціонально використовувати засоби діяльності (ділитися олівцями у другій серії).

За результатами проведеної методики робилися висновки щодо сформованості навичок спілкування з однолітками та особливостей поведінки, таких як: спільність чи розрізненість дій, настроїв під час виконання завдання, здатність до вирішення конфліктних ситуацій.

Визначення рівнів сформованості комунікативних навичок здійснювалося за наступними критеріями:

- вміння розпочати і підтримати діалог;
- знання правил ввічливого спілкування;
- вміння чітко викладати думки, аналізувати, аргументувати власні висловлювання;
- наявність адекватної реакції на непорозуміння;
- вміння слухати і чути, правильно інтерпретувати інформацію;
- ступінь ініціативності при виконанні спільного завдання.
- здатність допомогти партнеру у разі необхідності;
- вміння оцінювати стан людини, її настроїв під час діалогу.

Для інтерпретування результатів бесід було розроблено наступні рівні сформованості культури спілкування.

Високий рівень. Дитина дотримується елементарних правил культури спілкування, знає імена однолітків та близьких дорослих, ввічливо звертається до оточуючих; вміє вислухати, відповісти на питання, виразити свою думку; відчуває настрої співбесідника, адекватно реагує на його емоції. Високий рівень розвитку комунікативних навичок свідчить про вміння дітей організуватися під час спільної діяльності: спланувати діяльність, домовитися, владнати непорозуміння, допомогти одне одному у разі необхідності, спрямувати зусилля на досягнення потрібного результату.

Середній рівень. Учень має певні уявлення про правила спілкування, проте лише частково дотримується їх; порушена логіка викладу думок; дорослому доводиться постійно повертати дитину до діалогу, адже та часто відволікається; не завжди правильно розуміє

звернені слова, що веде за собою неправильні відповіді на запитання; не звертає уваги на емоційний стан співбесідника. Діти з середнім рівнем розвитку комунікативних навичок з трудом можуть включитися у спільну діяльність, при цьому у них відсутні спроби встановити діалог, домовитися, спрямувати спільні сили на досягнення певних результатів. Такі діти не вміють самостійно просити допомоги, і, тим паче, допомогти товаришу. Комунікативна діяльність учнів даної категорії майже повністю координується дорослим.

Низький рівень. Дитина не володіє нормами та правилами спілкування, не бажає слідувати вимогам дорослого; під час бесіди часто проявляє байдужість, іноді агресію; різко порушене розуміння зверненого мовлення; спостерігається неможливість логічного викладу власних думок. Низький рівень розвитку комунікативних навичок унеможлиблює виконання спільного завдання дітьми.

При оцінюванні комунікативної діяльності досліджуваних обов'язкова увага зверталася на емоційний стан та настрій дитини.

За результатами бесід, жоден з досліджуваних не показав високих результатів. Навпаки, більшість дітей (57 %) виявили низький рівень сформованості комунікативних навичок. Такі діти спочатку, начебто, проявляли інтерес до співбесідника, проте він швидко згасав і вони переключалися на інші справи. Навчальна тематика була для них нецікавою. До дорослих такі учні зверталися на «ти», під час бесіди відверталися, перебивали, часто не розуміли навіть простих питань, на які не могли дати правильні відповіді. Деякі учнів з низьким рівнем сформованості комунікативних навичок агресивно реагували на спроби експериментатора знайти спільну мову, злилися, йшли від бесіди.

На другому етапі експерименту діти з низьким рівнем розвитку комунікативних навичок, відповідно, не поралися із завданням: не розуміли його смислу, не могли спланувати свою діяльність, домовитися з партнером тощо.

Деякі кращі результати показали діти з середнім рівнем розвитку комунікативних навичок (43 %). На першому етапі експерименту вони, як правило, охоче йшли на контакт, хоча не завжди правильно трактували питання дорослого. Відповіді дітей були або односкладними, або з різким порушенням логіки висловлювань. Коли учні відчували, що бесіда починає схилитися до теми навчання – швидко втрачали інтерес, намагалися закінчити діалог. Емоційний стан дорослого не впливав на поведінку та відповіді дітей.

На другому етапі експерименту досліджувані з середнім рівнем розвитку комунікативних навичок намагалися виконати завдання, проте не могли самостійно організувати спільну роботу. Навіть коли педагог допомагав учням поєднатися виконуючи завдання, вони робили все мовчки, не зверталися одне до одного.

Після закінчення обох етапів експерименту, було проведено бесіду з вихователями досліджуваних, метою якої було складання характеристики комунікативних навичок кожної дитини: культури спілкування, вміння починати діалог, ставити власні питання, адекватно реагувати на звернення оточуючих тощо. Характеристики вихователів було порівняно з результатами виконання експериментальних завдань дітьми. Відповідність результатів двох етапів дослідження та бесід з педагогами склала 72%, що свідчить про значний вплив особистісних факторів та факторів оточуючого середовища на виконання досліджуваними завдань (емоційний стан дитини, сором'язливість, відволікання тощо).

Висновки і перспективи подальших розвідок з цього напрямку. Таким чином, експериментальне дослідження з виявлення особливостей сформованості комунікативних навичок учнів із порушеннями інтелекту молодших класів загалом показало несформованість у досліджуваних правил культури спілкування, утруднення при вимовлянні звуків та слів, невміння правильно формувати фразу, використовувати її під час діалогу. Більшість дітей виявились нездатними самостійно розпочати діалог, організувати виконання спільного завдання, звернутися за допомогою до товаришів та дорослих.

Результати дослідження вказують на необхідність подальшого розроблення та вдосконалення шляхів формування комунікативних навичок дітей із порушеннями інтелекту як шкільного, так і дошкільного віку, адже саме цей період є визначальним у формуванні навичок спілкування у дитини.

Представлена експериментальна робота не представляє собою закінчене дослідження сформованості комунікативних навичок учнів із порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку і передбачає подальше вивчення даної проблеми на матеріалах різних уроків у молодших класах шкіл, де навчаються діти з порушеннями інтелекту.

Список використаних джерел

- 1. Добрович А. Б.** Воспитателю о психологии и психогигиене общения: Кн. для учителей и родителей / А. Б. Добрович. – Москва : Просвещение, 1987. – 207с.
- 2. Лисина М. И.** Проблемы онтогенеза общения / Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР / М. И. Лисина. – Москва : Педагогика, 1986. – 144с.
- 3. Лубовский В. И.** Развитие словесной регуляции действий у детей (в норме и патологии); Науч.-исслед. ин-т дефектологии Акад. пед. наук СССР / В. И. Лубовский. – Москва : Педагогика, 1978. – 224 с.
- 4. Петрова В. Г.** Развитие речи у учащихся вспомогательной школы / В. Г. Петрова. – Москва : Педагогика, 1997. – 200 с.
- 5. Филлипова Ю. В.** Детская психодиагностика. Практические занятия. Методические

указания / Ю. В. Филлипова. – Ярославль : Институт «Открытое общество», 2003. – 39 с. **6. Цукерман Г. А.** Психологическое обследование младших школьников / Г. А. Цукерман. – Москва : Владос, 2001. – 160 с.

References

1. Dobrovich A. B. Vospitatelju o psihologii i psihogigijene obshhenija: Kn. dlja uchitelej i roditelej / A. B. Dobrovich. – Moskva : Prosveshhenie, 1987. – 207s. **2. Lisina M. I.** Problemy ontogeneza obshhenija / Nauch.-issled. in-t obshhej i pedagogicheskoy psihologii Akad. ped. nauk SSSR / M. I. Lisina. – Moskva : Pedagogika, 1986. – 144s. **3. Lubovskij V. I.** Razvitie slovesnoj reguljacji dejstvij u detej (v norme i patologii); Nauch.-issled. in-t defektologii Akad. ped. nauk SSSR / V. I. Lubovskij. – Moskva : Pedagogika, 1978. – 224 s. **4. Petrova V. G.** Razvitie rechi u uchashhihsja vspomogatel'noj shkoly / V. G. Petrova. – Moskva : Pedagogika, 1997. – 200 s. **5. Fillipova Ju. V.** Detskaja psihodiagnostika. Prakticheskie zanjatija. Metodicheskie ukazanija / Ju. V. Fillipova. – Jaroslavl' : Institut «Otkrytoe obshhestvo», 2003. – 39 s. **6. Cukerman G. A.** Psihologicheskoe obsledovanie mladshih shkol'nikov / G. A. Cukerman. – Moskva : Vlados , 2001. – 160 s.

Received 10.01.2016

Reviewed 26.02.2016

Accepted 28.03.2016